

ZAPISKI IZ ISTRE - ŠAVRINIJE

Rožana Koštiál

363

IZVLEČEK

V sestavku so zabeležene nekatere zanimivosti o čaranju v Slovenski Istri, oz. v njenem južnem predelu, ki mu domačini pravimo Šavrinija.

ABSTRACT

The article presents valuable and interesting information on magic(al practices) in the southern part of Slovene Istria which the locals call Šavrinija.

Ob študiju zapiskov s predavanj, Škerlja in Ljudstev sveta 3 sem se večkrat zalotila ob primerjavi oz. ugotavljanju podobnosti med nekaterimi informacijami o afriških plemenih in dejstvih, ki jih poznam iz svojih krajev, to so šavrinske vasi v zaledju obalnih mest. Upoštevala sem nekaj vasi, ki jih dobro poznam in so se kot južni predel Slovenske Istre podobno razvijale nekoč in danes. To so: Šmarje, Koštabona, Puče, Pomjan, Krkavče, Padna, Sv. Peter in Nova vas. Te asociacije vzemite kot pripombe in informacije, ki so indentificirale Slovensko Istro do 50. oz. 60. let tega stoletja; marsikaj se počne še danes.

Po lastnem poznavanju terena in pripovedi mojega starega očeta (roj. 1901) so (lahko rečem) vsi tamkajšnji prebivalci priznavali krščanskega Boga in se držali pravil krščanstva. Vendar pa so ljudje, rojeni nekako do konca 1. svetovne vojne in mnogi mlajši, vzporedno verovali v t.i. nižja bitja - zle sile, kot so:

- štriga/štrigon = čarovnica/čarovnik (ženska/moški, ki ima zlo moč - vpliv na ljudi, živali, rastline); ljudje so trdili, da imajo izrastek - repček, so rojeni v srajčici ob kvatnih;

- ôkoldak=krvoses (samo moški);

- mrak (močna nevidna sila, ki se je razvila v podobo belega ali črnega psa, dobrikajoče se mačke ali žrebeta).

O tem obstajajo zanimive štorije. Proti tem silam so se obvarovali s čaranjem in na druge načine.

ČARANJE je bila domena nekaterih posameznikov, moških ali žensk v tej ali oni

vasi, specializiranih za zdravljenje ljudi in živali. Vsem prizadetim s slabim-zlom pa so pomagali vračati dobro dobri štrigoni¹. V južni (Hrvaški) Istri jim pravijo krsniki, mi pa nimamo posebnega izraza.

Čarali so za ljudi:

1. za slab pogled ("nad slabin úkon")², ki je povzročil slabo telesno počutje, glavobol, torej ga je uročila ŠTRÍGA; uročenege je bilo treba ozdraviti: s skodelico vode, z žerjavico, molitvami. Da te ne bi uročila štriga, ko si šel mimo nje, ali da bi ji odvezel moč, si moral skrivaj (v žepu) "kazati rúge", drobno pljuvati v stran; moški je moral zavihati eno hlačnico, otroci in ženske pa vsaj en kos spodnjega perila obleči narobe. Slab pogled je "vzel materi mleko", dojenčku tek, zato je morala dojiti na krmilu pri vozu (na timónu);

2. za nahod (prehlad, vročino): z vodo in žerjavico...;

364

3. za gliste (posebno pri otrocih): s segretim oljčnim oljem in majaronom, z vtiranjem na različnih delih telesa...; z v verižico nabranimi stroki česna;

4. za živíce (podkožno gnोजenje): z v posebno testo zmletimi in vmešanimi dlakami črnega psa in s posnemanjem glavíc živíc z britvijo;

5. za spah noge v gležnju (zvin): z vrstico ali venko so privezali na spahnjeno mesto križec iz vrbovine;

6. zoper slabo kri (hudobno): vaški padar je z britvijo zarezal žilico v uhlju, da je v treh kpljicah odtekla slaba kri; zraven so molili.

Čarali so za živali:

prašiča, kravo, osla, za odvzeto mleko, tek, rast, tudi za lisico.

1. slab pogled: posebej izurjena (specializirana) ženska je pripravila lek na osnovi vode in naročila, naj ne spregovori z nikomer, kdor ga nosi, izogiba naj se ljudi; žival so z lekom pokropili in ji ga dali piti; žival so odčarali tudi z vrvo s sedmimi vozli, ki se ob potegu nad živaljo sprostijo ob pomoči besed: "Z neč je pršlo, u neč naj gre!" (trikrat); nad človeško lepoto ali živalmi se ni smelo čuditi, temveč voščiti obvezno: "Buh dej srečo!";

2. zoper slabo kri: zarezali so v uhelj, s paličico trkali po njem, da se slábo izteče iz mrzlih uhljev.

ÓKOLDAK - krvoses je bil večinoma moški, ki je podnevi živel normalno življenje, toda ponoči je odšel drugim pit kri. Redke štrige pa so pile kri otrokom. Da bi preprečili prihod okoldaka, so zabadali v vrata, posebno pa v ključavnico nož, da bi se okoldak zbdel v oko ali napičil jezik, saj je v notanost prihajal skozi ključavnico. Takega moškega so se ljudje malce izogibali, vendar ni bil on kriv, da je bila v njem zla sila. Vaščani, ki so bedeli pri takem umirajočem, so izjavljali: "Takoj ko je umrl, je iz njega šla duša, skozi usta je šinilo nekaj podobnega sršenu." Med zobe so mu dali žebelj.

¹ Posamezniki, ki so se ukvarjali s čaranjem ali zdravljenjem, so morali obvladovati pozitivne in negativne silnice. Ta ambivalentnost pomeni, da so znali tako uročiti kot "odpraviti" oz. pozdraviti urok. O tem glej tudi Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*, str 266: "zagovornikom, zagovarjalcem, vračem itd. pa ljudje tudi prisojajo sposobnost, da storijo, fčinijo"...). Njihova sposobnost je izhajala iz ambivalentne narave same zdravilške iniciacije: zdravilci so obvladovali določene bolezni in jih znali ozdraviti šele, ko so jih predhodno tudi sami prestali. Povsod po svetu so iniciacijske preizkuse zdravilcev in čarovnikov naslednje: hujša bolezen, skorajšnja smrt, prizadetost s strelom, gromom ipd. (glej tudi Mircea Iliada, *Šamanizam*). Po vsej verjetnosti je v stavku *Vsem prizadetim s slabim-zlom pa so pomagali vračati dobro* mišljeno prav to.

² V naslednjih primerih ta za pomeni *zoper* določeno bolezen ali nadlogo ali pa *pri* določeni bolezni oz. nadlogi: zoper slab pogled (nahod, gliste, živíce) in pa pri spahu noge v gležnju, v primeru slabe krvi itd.

MRAKA so se izogibali, kajti on pride, ko gre sonce dol. Zato je treba biti ob mraku v hiši, posebno otroci in mlade živali. Mrak je vzel ljudi in živino ter jih odnesel na najbolj nemogoča mesta (brežine, žlebove, na morje), kjer so jih našli vse izmučene. Kraj najdbe je izdala štriga. Za varnost so otrokom in živalim okrog vratu zavezovali rdeč trak. Izogibali so se križišč cest in določenih mest. Mrak se je prelevil v podobe mačke, psa, žrebeta in nenehno rasel.

Istrani so verjeli v očiščevalno moč vode, posebno žegnane, ob hudi uri in smrti. Ob obisku pokopališča še danes starejše ženske kropijo grobove z žegnano vodo. Podobno so ravnali s telovskim cvetjem in oljčno vejico. Čeprav so vneto molili "Treska in hudega vremena, reši nas, o Gospod", je še moja stara mati do svoje smrti 1978 ob hudi uri vedno vrgla trinožnik na sredo dvorišča (ali vile, grablje, nož, kosir, koso, z rezili navzgor), ker so v njeni zavesti avtomatično delovali predkrščanski elementi. Čeprav so duhovniki govorili o "božji volji", so stari Istrani poleg te volje imeli še svojo vero v usodo-deštin. Posebno za dodeljene nesreče, bolezni oz. negativne pojave so verjeli, da jim je to usojeno, izven božje ali vražje volje. Izjavljajo: "Treba sprjet vse, kar pride. Nesreča se ne kipí na placu." Vse življenje pa spremlja še veliko vraževernosti, npr.: polnoč je čas štrig, ki plešejo na križiščih; štrige nosijo kamenje v krilih (zidava arene v Pulju); če cvrčijo goreča polena, jočejo duše v vicah, zato jih je treba posoliti; zelo upoštevali staro in mlado luno; sova kliče smrt; kropijo vnic proti kurnikom (zajedalci); verjamejo v začarano perilo-plenice, če jih vidi mrak; če o pustu gospodinja ne zapleše z maškaro, ne bodo kokoši nesle jajc; itd.

Govoriti o spolnosti je bilo nemoralno. Naravna in samoumevna pa je bila spolnost pri živalih. Neradi so govorili pred otroki. Vendar se je vsaka mati "skrivaj" pohvalila o prvi menstruaciji svoje hčerke ali vnukinje. Tej je sledil "odraslejši" odnos do dekleta, s tudi obveznosti (gibanje zvečer ali ponoči izven hiše postane še bolj omejeno, kontrolirano). Če je mladenka kazala spodnje krilo, je iskala fanta.

O podobni iniciaciji, kakor jo opisuje Škerlj, ne moremo govoriti. Precej zreduciran ostanek sprejema med odrasle pa je ostal v sklopu običaja "majenca" v Dolini pri Trstu. (Obred je raziskan in opisan v brošuri.) V naših vaseh so ostali le "dišpeti" - šikaniranje na prvo soboto v maju, ki dobiva močno sodobne poteze. Jezik pa še razlikuje poimenovanja za mlade moške osebe, ki predstavljajo nekakšno mejo med otroškostjo in odraslostjo. Do 14, 15 let: púpic, fantić, ragacón/râgač (slabšalno), búbac, fantína/fantalín. Od 16 let dalje pa je mladénac ali fant.

Glede poroda in številčnosti otrok sem pomislila na izjavo že pokojne žene, da "je lažje roditi otroka kakor skuhati polento". Le-ta se po istrsko kuha namreč 3/4 do 1 ure. Ni redkost, da so rodile na polju ali na poti iz notranjosti Istre v Trst. Poznala sem ženo, ki je imela 18 porodov, družine s po 10 otroki in več so bile vsakdanje. Obstajale so vaše babce, ki so otroka umile in mu takoj dale žličko vina, da mu ne bo "skrito" in namazale usteca s pečenim jabolkom zoper zadah po plodovnici. Obrodnica je morala preživeti vsaj dva tedna v temi (zaprta polkna) in izključno v hiši, da ne bi "izgubila višto" = vida. Ni smela pometati smeti čez prag. Do 60-ih let je bilo po porodu v navadi "vpeljavanje" v občestveno življenje. Poznam mater, ki je še leta 1965 še mazala dojenčka z maslom zaradi lepe kože; tudi prehlad so zdravili z maslom. Kot zdravilo in edino kozmetično sredstvo so uporabljali oljčno olje. Če je otroka krčilo v trebuhu, ga je mati nesla na timon pri vozu in ga trikrat podala skozi "trto". Zoper štrige mu je prvo srajčko oblekla narobe in mu okrog vratu zavezala rdeč trak. Dojile so tudi do tri in več let. Znan je primer aba dojenja.

Slišala sem, da so otrokom posolili ušesa (Sv. Štefan), da bodo bolj ubogljivi. Rdečelase in pegaste so gledali bolj postrani. Izurjena ženska je otrokom strigla zaraščen jezik s škarjami. Nosečnica ni smela (ne sme) preskakovati timóna in se ji ni smelo (ne sme) skrivati hrane in pijače. Otroku je potem to "skrito" (tega ne uživa, do smrti tistega, ki je materi to skrila) ali mu pusti "znamenje". Nastalo bo na tistem delu telesa pri otroku, kamor se bo sama prišla - dotaknila ob poželenju, npr.: vina, češnje, jagode, kave. Nezdravo kožo pod pleniciami so namazali z mešanico vode in oljčnega olja ter posipali s črvojedino.

Smrti se niso bali, sprejemali so jo naravno, vdano kot zaključek plodnega življenja. Med vaščani je bila močno razvita sosedska pomoč in sposojanje. Vendar se ob smrti ni ničesar posojalo od hiše ali gospodarstva na sploh. Iz hiše niso pometali smeti, las. Navadno so pri mrliču bedeli moški. Verjeli so, da moraš mrtvega prijeti za prst na nogi, če nočeš, da bi te bilo pred njim strah. Razširjeno je bilo namreč verovanje, da se mrtvi vračajo, duša umrlega "se vica". Vdove so pravile: "Pride ponoči, leže zraven mene, je mrzel in z njim se pogovorim." Drugim je bilo dano videti procesije nedolžnih otročičev. Če je strašilo, so z blagoslovljeno vodo kropili ali klicali duhovnika ter plačevali maše, če so se pokojniki vračali maščevalno, to je "tránčat". Na grobove so postavljali lesene križe, oblikovali pa so jih tudi iz cvetja in bele moke. Formalno verni, bolj povezani z naravo, so želeli biti pokopani kar pod "en drev" (hrast).

Kamenje (cel kup ali eno veliko škrljo) polagajo Istrani na zakopane živali (mačke, pse, prašiče).

Posebnih amuletov ne poznajo, močno pa spoštujejo nekatere predmete, ki jim jih zapustijo predniki, jih dedujejo in hranijo na spoštljivih mestih.

Kača je sodila k vsaki hiši. Imenovali so jo mišnica in je niso ubili za vsako ceno. "Če ubiješ eno, pride druga," so modrovali. Ta pije mleko kravam, in paziti je treba na dojenčke, ki so hranjeni z mlekom. Vendar obstaja pregovor: "Si vleče kačo za vrat," kar pomeni, da si pripravlja nesrečo. Drugače so gade in modrase ubijali s trstiko, ker so verovali, da je rastlina strupena.

Čprav živijo v neposredni bližini obale, se morja bojijo. Križajo se ob znamenjih, kapelica, pokopališčih, ob smrti, hudi uri, nesrečah, pred volovsko vprego (danes v avtomobilu), pred pomembnimi kmečkimi deli, kot so oranje, žetev, setev, trgatv, košnja, oljarstvo. Mnoga opravila so v strahu pred štrigami delali "na vnic", to je narobe, kontra (metanje žerjavice v vodo, kropljenja,...)³. Poznali so kresove med polji, obhode vinogradov v procesijah, hodili so ovenčani s cvetjem in zelenjem; a vse to zelo daleč nazaj. Danes kurijo še na predvečer Sv. Ivána in Sv. Petra.

Istrani so čislali tudi nekatere rastline (oljko, lovor, rožmarin, sivko, žajbelj) in jih uporabljali v hrani in v zdravilstvu. (Ta tema zahteva posebno poglavje.) Podoben odnos oz. spoštovanje in koristi so poznali tudi pri nekaterih živalih (pajek-pajčevina uporabna za lečenje ran, zato naj pajek živi).

V prehrani so bili zelo povezani z naravo:

- nabiralništvo različnih rastlin in sadežev za hrano in prodajo (šparglji, zelišča, ruj,...).

- lov na divjačino (posebno na zajce, jerebice, pozimi ptiče, spomladi polže; vse tudi za prodajo); še danes pravimo: V Trstu se proda vse, tudi smeti.

³ Do 60-ih let je bilo izredno razširjeno pripovedovanje ljudskega izročila (poezije in proze), ljudska filozofija v pregovorih pa je bila sploh prežeta z vsakdanjim življenjem.

Obstajalo je čaranje za lisico, tudi obred obhoda po vasi in obdarovanja lovcev (od vsake gospodinje 2 jajci, ker so ukrotili zlo v kokošnjaku); lisico so nosili v sprevedu nagačeno ali v košari za jajca. Gojili so domače golobe in kunce za hrano. Za meso, posebno pa za volno, so redili ovce. Veliko so sirili (kravje in ovčje mleko). Hrano so belili z mastjo, a ne v adventu in postu, zelenjavo in solate pa z oljčnim oljem. Maslo so tudi prodajali. Narava nudi sadje v vseh letnih časih, a ga je primanjkovalo, ker so bile družine številne. Še danes delamo "pan di fighi" = kruh iz fig ali "hlebíce", ki so bili obvezna hrana moškimi zjutraj ob žganju. Žito, ki ga je bilo malo, so še redki mleli v žrmljah.

Kruh je nadomeščala polenta, redno za večerjo, a nikoli za največje praznike. Koruzo phajo v lesenih - kamnitih stopah. Kruh so pekli na ognjišču, pod pekačem, imenovanim "počfnpja", pokritega v žerjavici in s pepelom. Zaradi boljšega okusa so ga oblagali z rastlinskimi listi, najčešče ohrovtovimi. Pekli so tudi nekvašeno pogačo - semenjačo. Kvas so spravljali od peke do peke doma. Kruh z ognjišča je navaden, v krušni peči pa so pekli za vse za velike praznike (pince-za veliko noč in kolače-ob poroki) in za prodajo (kot dopolnilna obrt) v obalna mesta in Trst. Pri krušni peči so rabili kravjak za zatesnitev špranj. Z razredčenim kravjakom so pomazali tudi tla (izravalna masa), kjer so mlatili žito.

Kupovali so morske ribe, in tudi sami lovili v Dragonji in Drnici; tudi rake in jegulje. Školjke so prišle na vrsto ob posebnih praznikih (vsi sveti).

Ob kolinah je v navadi črna polenta, to je polenta in svinjska kri. Svinino sušijo na burji, eni pa tudi dimijo v prostoru z ognjiščem. Med solatami prevladuje radič in 4-5 divjih rastlin z aromatičnim okusom.

V preteklosti so sejali več ječmena in ovsa, pa tudi lan (laneno olje) in rž za slamnato kritino hišice, "kažéte", ter za izdelovanje tovornih sedel za osle.

Veliko ljudi misli, da so Istrani pili največ vino. Vendar je bilo v teh krajih veliko več olja: Vino so imeli za praznike. Še danes pa pijejo vodo in kis = "temperanje" ali samo vodo, sicer bi v vročini ne mogli delati. Vode je v sušnem obdobju primanjkovalo za ljudi in živino, zato so jo v izviri zbirali po kapljicah.

BESEDA O AVTORICI

Rožana Koštiál, predmetna učiteljica zgodovine in slovenskega jezika, sedaj študentka etnologije in kulturne antropologije, je poznavalka Slovenske Istre, posebno njenega južnega predela - Šavrinije.

ABOUT THE AUTHOR

Rožana Koštiál, a graduated history and Slovene teacher, is now studying ethnology and cultural anthropology. She has a great knowledge of Slovene Istria, especially of its southern part, called Šavrinija.

SUMMARY

NOTES FROM ISTRIA - ŠAVRINIJA

The article is the result of my intimate knowledge of the region and life there, enriched by the information I have been receiving from childhood onwards from my grandfather, Ivan Rojac, born in 1901 in Nova vas. Most of the magic I describe dates from the period until the sixties of this century, but some of it is still very much alive nowadays. Though accepting the Christian faith and living according to it, many Istrians continued to believe in evil spirits from which they had to protect themselves through magical practices in various cases and situations. A lifetime in Šavrinija was thus full of beliefs, prejudices and deeds which enriched the hard but interesting life of the Istrians.

368

RESUME

Tout ce que je viens d'écrire est le fruit d'une connaissance approfondie de l'Istrie, de la vie de ses habitants et des renseignements que mon grand père, Ivan Rojac, né en 1901 à Nova vas, m'a confiés. Il s'agit de l'époque allant jusqu'aux années soixante de notre siècle, mais certaines moeurs restent présentes encore aujourd'hui.

Parallèlement à la reconnaissance de la foi chrétienne et à la vie conforme à ses règles religieuses, beaucoup d'habitants d'Istrie croyaient à l'existence d'êtres malins (des lutins) dont ils se protégeaient à l'aide de sortilèges appropriés aux différentes situations. Ainsi, la vie était-elle riche de croyances, préjugés et actions qui remplissaient l'existence dure mais intéressante des gens d'Istrie.